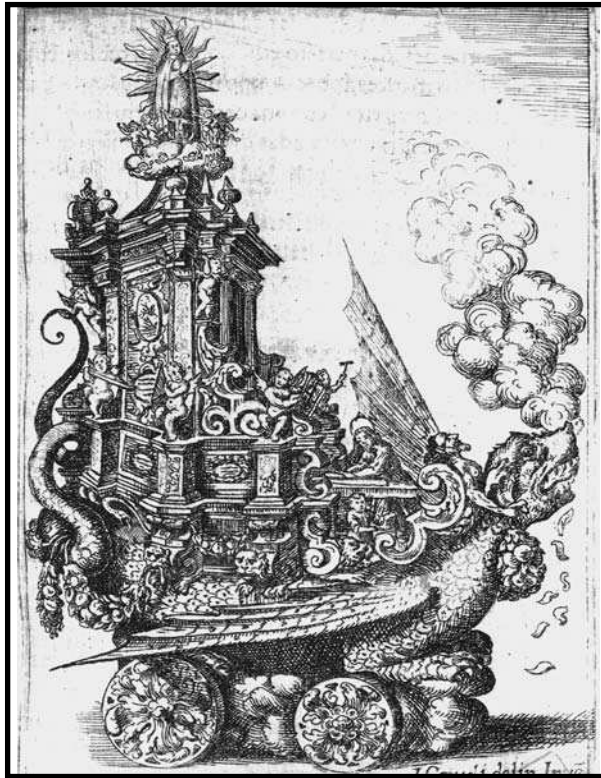

JUGAR AMB BÈSTIES DE FOC

Jan Grau

COL. AIMERIC MARTÍ

Segurament la carrossa documentada a Cervera deuria ser similar a aquesta. Carrossa dels fusters a la processó de la Immaculada a Toledo, segle XVII.

En el bestiari festiu, i en especial en el de foc, s'ha de tenir en compte un abans i un després de l'arribada de la democràcia i de la recuperació del carrer com a espai festiu. Els que avui s'anomenen grups de foc, tant els diables com el bestiari, són un fenomen modern que tant significa l'evolució o la reinvençió de la tradició com una forma d'oci, una oferta d'emocions catàrtiques que, en essència, no difereixen de les que pot sentir un espectador d'un concert de música de moda. Encara que l'origen del bestiari, fins i tot la intencionalitat identitària que motiva la seva creació, tingui a veure amb la tradició, tant la mantinguda al llarg del temps com la redescoberta o inventada actualment, la pràctica lúdica que representa el jugar amb el foc es sobreposa al significat de la figura festiva. Els participants en correfocs i en festes de foc ni tant sols es qüestionen l'arrel de tot plegat.

LES PRIMERES BÈSTIES DE FOC

El bestiari tradicional documentat a partir del segle XIV és escàs i només en tenim notícia a les grans ciutats. Sabem que la bèstia principal era l'àliga, amb un paper institucional que exercia per mitjà de la seva dansa, que significava el màxim honor per a qui anava dedicat el ball. El seu paper anava molt més enllà de la participació a les processons, era l'animal simbòlic i protocol·lari, i en cap cas tirava foc. L'única referència coneguda d'una àliga que llença foc la trobem a Cervera l'any 1633, per les festes que es van fer amb motiu de l'acabament de l'altar del Sant Misteri, però es tracta d'una àliga estàtica, que forma part del parament d'una carrossa i comparteix animalisme simbòlic amb un drac, un fènix i un parell de lleons. Modernament, existeixen dues àligues

fogueres, la de Sitges de 1983 i l'arpella del barri gòtic de Barcelona, recreada amb foc el 1998 a partir de l'antiga àliga de Barcelona recuperada el 1989.

Dins de l'antic bestiari, el bou i la mulassa tampoc eren inicialment animals foguers, tot i que en els gravats i les rajoles dels segles XVIII i XIX trobem gairebé sempre la mulassa amb el suport dels petards a la boca, i un gravat en concret mostra clarament que porta un fuet encès. Modernament hi ha mulasses com la del Pi de Barcelona que incorporen puntualment el suport per a petards per tal de poder participar en correfocs. Un cas apart és el de Solsona, l'única població de Catalunya que té una mulassa cavalcada i que va mantenir el bou vigent. Dins de la festa major, un dels actes és la roda de foc, en la qual participen el drac, la mulassa i el bou, tots amb fuets encesos. La quantitat de foc que tiren i la forma d'evolucionar tenen un caràcter com antic, clarament diferenciat de les festes actuals, que són veritables banys de guspíres.

De tot el bestiari antic les úniques figures que són de foc des d'un inici són el drac i la víbria, que ja estan documentats al segle XV llençant focs grecs per la boca. Aquests focs grecs segurament no tenen res a veure amb els líquids incendiàries utilitzats a les guerres clàssiques, sinó que es deuen referir al nom genèric que s'aplicava a materials encesos amb combustió controlada. Més tard apareixeran els fuets, que no deixen de ser una evolució d'aquests focs grecs, fins arribar a les carretilles actuals. Curiosament, en els gravats dels dracs i víbries dels segles XVIII i XIX, a diferència de la mulassa, no se'n desprèn que poguessin tirar foc.

L'animal de foc per excel·lència és el drac, que en genèric engloba cucaferes, serpents, víbries, grius i altres bèsties emparentades amb el

comú denominador de les escates i un origen fantàstic. De la víbria se'n deixa de parlar a partir del segle XVII i, en canvi, a partir d'aquest segle sovint es documenten dos dracs alhora i, en algun cas, diferenciant mascle i femella, fet que ens fa pensar que malgrat que no se la documentés, podia haver existit sota l'apel·latiu de drac. Dins de la mateixa categoria, cal fer esment de la cucafera de Tortosa, que al segle XVII llençava coets i piules, tot i que, almenys en tot el segle XX, ha perdut aquesta facultat.

DELS FOCs GRECS A LES CARRETILLES

Desconeixem el detall de com era la pirotècnia medieval, més enllà de ser anomenada foc grec. Aquesta expressió té el seu origen en materials inflamables, continguts dins de geres embolicades amb draps encesos, que a les guerres gregues es llençaven contra les fortaleses assetjades. Aquesta mena d'antecedent del còctel Molotov també es té constància que es va usar en els dos bàndols a les creuades. Ara bé, el significat més general de foc grec es refereix al fet de retardar la combustió de material inflamable com la pols de carbó i sofre, o pólvora mateix, barrejant-ho amb pega grega. Fent una suposició, només que a la mateixa mescla hi afegim sals diverses o llimadures de metall, ja tenim servides les guspieres de colors. La pólvora és introduïda a Europa en encetar el segle XIII i al segle XIV ja es comença a usar per fabricar projectils, per tant, en un ús menor, les documentacions del segle XV que ens parlen de focs grecs probablement es refereixen a pólvora casolana barrejada amb pega grega o resina, que permet dosificar la combustió, afegint-hi a la mescla elements que produeixin guspieres i colors.

La fabricació de pirotècnia a nivell local per a usos festius és generalitzada i arriba fins a mitjan segle XX. Paper d'estrassa, paper d'embalar, cordill i pólvora eren la matèria primera necessària, i si es tractava de coets, senzillament calia lligar-hi una canya. A Berga, fins a la dècada de 1970, els fuets, els preparaven els mateixos berguedans i aquesta fabricació casolana és la que dona peu a l'acte dels Quatre Fuets, que té lloc

(esquerra) Gravats d'inicis del segle XVIII amb la mulassa portant un fuet a la boca.
(dreta) La Víbria en una casella de l'auca del sol i la lluna, segle XIX.

el cap de setmana abans de la Patum. Els fuets ja no se'ls fan ells, actualment se'n fa càrrec la Pirotècnia Igual, però l'acte de provar els fuets, encara que ja no sigui per comprovar com peten, continua essent un preludi indiscutible de la Patum que forma part de ple dret del programa de la festa.

La pirotècnia més usada actualment són les carretilles i els anomenats francesos, a més d'altres de similars. Són de combustió molt més ràpida que els fuets d'estil Patum, en els quals la guspiera no va gairebé més enllà d'un pam del fuet i la combustió és més lenta. Les carretilles tenen una intensitat de foc molt superior, especialment perquè les guspieres surten a raig. Aquests petards estan pensats perquè rodin al capdamunt d'una maça o d'una forca de diable, o estiguin en moviment permanent en bellugar la bèstia que les porta. S'ha fet la prova d'encendre una carretilla a un pam d'una planxa d'acer de 3 mm i s'ha comprovat que, amb la temperatura de combustió i la intensitat de foc, tenen tanta força que l'arriben a foradar.

A la festa, la forma d'interaccionar del bestiar amb la gent ha canviat de forma directament proporcional a l'evolució de la pirotècnia. La curta durada, la intensitat de foc dels petards i el poder adquisitiu que permet cremar-ne a desdir, però sobretot la massificació d'aquesta mena d'actes, han intensificat la quantitat de foc, donant pas als actuals correfocs i a finals de festa veritablement infernals. Paradoxalment, mentre antigament s'encenia pirotècnia per transgredir la foscor, traslocant les ombres de l'espai festiu i

omplint-les de llum, avui apaguem els llums de les places i carrers per canviar la fesomia de la població, omplint-la d'ombres trencades per un mar de guspieres i espetecs.

DEL SEGLE XVII AL XX

La història de les figures festives és plena d'alts i baixos, documentades profusament des del segle XIV fins arribar al XVIII. En aquest segle es produeixen uns esdeveniments històrics que deixen el bestiar moribund. En primer lloc el 1716, amb les conseqüències del Decret de Nova Planta, a partir del qual són expropiades les propietats dels gremis, entre elles les figures festives. Els gremis són despulats d'atribucions i controlats, amb una repressió que ho condicionava tot, fins i tot les festes, que són prohibides i es qüestiona oficialment la presència d'elements festius al Corpus, l'única celebració que s'escapa de la prohibició. Les figures expropiades són concentrades a dependències oficials: a Barcelona es guardaven totes juntes en un edifici municipal que va rebre el nom popular de Casa de les bèsties del Comú, buscant un doble sentit a l'expressió, tot referint-se als regidors. Poc a poc, a mitjan segle i de la mà de les confraries, van tornar a sortir figures festives, però calia demanar permís a l'autoritat, i com que les festes gremials o eren inexistents o estaven condicionades, els organitzadors difícilment podien comptar amb les figures que estaven en poder del consistori. La solució va ser partir de zero i fer-ne de noves, amb la dificultat de la greu repressió econòmica i administra-

tiva. Va ser un llarg període en el qual van desaparèixer moltes figures, i a finals de segle, quan semblava que tot anava tornant al seu lloc, amb la capitular de 21 de juny de 1780, Carles III prohibeix l'entrada del bestiar i dels gegants a les esglésies i la participació d'aquestes figures a la processó de Corpus. Fins que el 1798, Agustí de Lancaster, capità general de Catalunya, no indulta els gegants, i de retruc la resta de figures, no s'entra en un període de normalitat, però ha passat gairebé un segle des de l'època de plenitud de les figures festives.

El 1807 es fa a Barcelona la processó per la beatificació de sant Josep Oriol, tot un esdeveniment ciutadà, que ens arriba al detall gràcies a una auca editada llavors mateix. A la processó hi participen 5 parelles de gegants, cavallets, bou, mulassa, lleó i àliga, però no hi ha cap rastre del drac ni de la víbria. Durant el segle XIX, malgrat que les festes anaven prenent dimensió, que va aparèixer el concepte comunitari de festa major i que aquesta comparteix el protagonisme i els entremesos amb el Corpus, només trobem figures animals a les poblacions en les quals havien pogut o sabut conservar-les. Mentre al llarg del segle XIX apareixen un seguit de no-

ves parelles de gegants, el bestiar augmenta mínimament i aquesta situació es dona fins a la postguerra civil, amb petites excepcions derivades d'algun fet extraordinari. Un d'ells, també a Barcelona, és amb motiu de les festes de la Mercè de 1902, en què el consistori organitza la «Festa Major de Catalunya» i el «Concurs de gegants i monstros típics» es converteix en tota una novetat. És la primera vegada que es fa una trobada d'aquest caire, els diaris en van plens i té un ressò nacional. És la primera vegada que es fa alguna mena de cens de les figures festives.

La República i la Guerra Civil tampoc són massa propícies per a la imatgeria festiva, la primera pel seu anticlericalisme que refusa el Corpus i la segona perquè moltes figures desapareixen en la contesa. Per citar-ne una d'elles, el drac de Vilanova i la Geltrú era a Barcelona el 18 de juliol de 1936 perquè l'endemà havia de participar a la cerimònia inaugural dels Jocs Olímpics populars. Amb l'esclat de la revolta feixista ningú se'n va preocupar més i no se'n sap res de quin va ser el seu destí. La postguerra no presenta gaires variants, malgrat que es recuperen dracs desapareguts per tal que participin a les processons de Cor-

pus i a les festes majors. El que coneixem, però, des del segle XIX fins a l'arribada de la democràcia, és una constant en la qual ben sovint el bestiar va sense foc i quan el porta, és mínim, ben al contrari de les colles de diables, que si bé segurament tiraven menys foc que avui, en conjunt eren més foguers.

FOC LÚDIC

La democràcia porta, entre altres coses, la recuperació de les nostres festes i la voluntat de redescobrir la identitat local. Les festes recuperen elements desapareguts i n'incorporen de nous, avalats només pel fet que són tradicionals al país o inventats del tot, legítims a partir de llegendes locals o elements simbòlics, encara que estiguin agafats pels pèls. En el pas de la dècada de 1970 a la de 1980, el que canvia radicalment són les festes amb foc; gairebé inexistents fins aquell moment, comencen a proliferar per tot arreu. El fet no és accidental perquè és sumat a les ganes de recuperar una identitat tradicional: es va donar una conjunció dolça que va afavorir la proliferació de grups de foc, tant de bestiar com de diables. Per una banda, les ganes de construir festa feien que es busquessin referents i la Patum de Berga, amb el seu salt de plens, n'era un de primer ordre, que en molts casos van voler imitar. Per una altra banda, el grup de teatre Comediants estrena l'any 1981 l'espectacle *Dimonis*, que suggereix una nova visió a les possibilitats festives del foc, més enllà del que era considerat tradicional. Finalment, l'any 1979, amb la reinvençió de les festes de la Mercè, s'organitza una trobada de dracs, l'antecedent del correfoc, que incorporarà diables i prendrà aquest nom a partir de 1981. Els diables provinents del gran Penedès i del Camp de Tarragona van escampar l'estil, que a partir de llavors es copia, de la mateixa manera que la patent correfoc esdevé una marca que tothom imitarà per tot el país i fins s'ha exportat a la resta de Països Catalans.

En aquest context neixen colles de diables i bestiar per tot el territori combinant el model tradicional amb aportacions imitades dels Comediants. A les festes es produeix un efecte mimètic i es copien unes a les altres, generalitzant un seguit d'actes fins aquells moments im-

ADRIEN DUPONT

Drac de Vilafranca del Penedès amb la pirotècnia encesa. Ath (Bèlgica), 2000.

pensables. El foc esdevé, per una banda, un element indispensable a cada festa, a vegades intentant reproduir el que presumiblement havia estat en un passat i d'altres inventant-ho del tot. Tota excusa és bona per construir una bèstia de foc. Mentre uns s'inspiren en llegendes locals, com la de la Serpent del Castellot, de Guardiola de Font-Rubí, d'altres inventen bestiari, com el prehistòric Sagresaure, de la Sagrera de Barcelona; fins i tot converteixen en animals foguers bestioles completament inofensives a la vida real, com la Puput d'Alcarràs.

Sovintegen les trobades de bestiari, que, a més del component lúdic del foc, tenen l'atractiu de l'exposició de les bèsties a la planta-da prèvia. El bestiari no de foc es caracteritza principalment per les seves danses, però una part del de foc també en té en una dualitat de caràcter. Durant el dia balla amb la mínima pirotècnia, fins i tot sense, però durant la nit deixa de banda la ballaruga per adquirir ferocitat.

Fins a la dècada de 1990 el bestiari infantil era escàs, però a partir de llavors comença a sovintejar, impulsat pels mateixos portadors del bestiari, diguem-ne adult, que hi introdueixen els seus fills. També moltes escoles es fan amb gegants i dracs, sovint de manufactura casolana, però d'altres vegades amb voluntat de continuïtat, fet que ha propiciat trobades infantils i trobades d'escoles.

L'ESTAT DE LA QÜESTIÓ ALS PAÏSOS CATALANS

És difícil assegurar exactament quantes i quines figures festives existeixen actualment als Països Catalans, entre altres coses perquè mai s'ha fet un cens detallat. Les major part de dades amb què compto me les ha facilitades l'amic Ramon Saumell, que porta anys empaitant i fotografiant tot el bestiari festiu d'arreu, i ell mateix se sorprèn de la facilitat i l'arbitrarietat amb què va apareixent nou bestiari. Estem en una etapa en què sumem constantment i no restem. Tampoc puc assegurar quin d'aquest bestiari és de foc.

Al Principat actualment existeixen sobre els 1.200 elements de bestiari, la major part de foc, sense incloure el bestiari infantil i els ca-

(a) *Serp Na Miquela de Massalfassar*
(b) *Drac d'Olot*
(c) *Drac de Montblanc*
(d) *Fardatxo Rasquera;*
(e) *Drac de Reus;*
(f) *Drac de l'Arboç*
(g) *Marrantxa, rat penat d'Alaró*

(c)

AUTORS DE LES FOTOGRAFIES:

(a) TERESA PARAREDA; (b, c, d, e i f) SALVADOR PALOMAR;
(g) RAMON SAUMELL

vallats, que en sumarien un altre centenar. De totes aquestes figures, podríem xifrar el bestiari de foc en prop del miler. Abans de 1980 la quantitat de bestiari existent, de foc o no, no arribava al centenar. La diferència entre una i altra xifra és el millor exemple de la importància del fenomen del bestiari de foc. No entraré a analitzar-lo al detall perquè seria objecte d'un treball monogràfic per al qual no em veig preparat.

A la Catalunya Nord només Baó compta amb un drac, fet el 2006, successor d'un altre construït sis anys abans, tots dos de foc. A part d'aquests, només tenim referència del drac Babao, de Rivesaltes, del 1892: no se sap si va tenir una vida gaire llarga, però es conserva una fotografia en la qual sembla que no duia foc. Per contra, Provença i la resta d'Occitània tenen una llarga tradició de bestiari: la tarasca de Tarascó, el «poulin» de Pézénas, el bou de Méze..., i darrerament hi és un fenomen en alça. No es tracta, però, de bestiari de foc: o bé llencen aigua o bé juguen a interaccionar amb el públic en un joc d'investides i corredisses.

A les illes Balears el bestiari més antic són els cavallets i les àligues de Pollensa, que són els elements que

s'han mantingut continuadament des del segle XVII. També havien existit àligues (segle XVII) i cavallets (1900 aprox.) a Felanitx, àliga a Palma (segle XVII) i cavallets a Artà (1901). No coneixem en cap cas bestiari de foc antic a les Illes. Per tant, el bestiari de foc és modern; el més antic és el drac de Sa Granera, de Palma, estrenat el 1999. Després n'han anat apareixent d'altres: Maó, Sineu, Santa Margarida (drac), Sa Pobla (griu), Sineu (Lleó), Muro (cucafera), Sant Joan (corb), Esporles (boc), Campos (peix) i Alaró (rat penat).

A la Franja de Ponent, també tot és de nova creació: Alcañiz i Vallderoures (drac), la Portella (llagosta), Binéfar (cavallet) i la Ginebrosa (bou). El drac d'Alcañiz forma part d'una representació de la llegenda de Sant Jordi i no em consta que tiri foc.

Al País Valencià el bestiari està documentat als Corpus medievals, amb un bestiari similar al de Barcelona però amb un element propi, la tortuga, probablement emparentat amb la cucafera i en qualsevol cas, com que el nom no fa la cosa, a nivell documental es pot fer un aiguabarreig de denominació entre la cucafera, la tortuga, drac i tarasca,

atès que aquesta denominació castellana segons el cronista, la pot aplicar a qualsevol element del bestiar, especialment aquell que tira foc. Documentalment es coneixen dracs als segles XVI i XVIII, entre Elx, Alcoi, Morella, Alacant, Gandia i Xàtiva; cucaferes i tortugues entre els segles XVII i XVIII a Morella, València, Sueca, Xàtiva, Alcoi, Castelló de la Plana i Alacant. Amb foc, a València també hi ha un bou a partir del segle XVIII.

L'única figura del bestiar festiu que ha mantingut vigència i l'estil clàssic de conducció amb una persona a dins, és l'àliga de Morella, datada al segle XVII, i l'actual de 1920. També està documentada una àliga a Sogorb al segle XIX. De tot el bestiar de València, l'únic element que ha arribat fins avui amb més o menys continuïtat és l'àliga, documentada al segle XV actualment en surten tres acompanyades de soldats romans i, per tant, desposseïdes del simbolisme inicial. També a partir de 1993 es van fer el drac alat, la tarasca i la cucafera, que és clarament una tortuga. La morfologia d'aquests elements és estàtica. Són figures escultòriques muntades damunt d'un cadafal amb rodes, és a dir, són ele-

ments plàstics que desfilen i cap d'ells tira foc.

Molt del bestiar existent avui es deu a les colles de diables i dimonis, creat a partir de la dècada de 1990. Actualment existeix des de fa una trentena d'anys una cucafera a Morella, també a Alcoi (1995) i a Picanya (1999); dos dracs a Castelló de la Plana, a Vinaròs un drac de dos caps i dos bous. Dracs a Alboraya, Beniarrés, la Font d'en Carròs, Benimaclet, Potries, Alzira i Aielo de Malferit. Bous a l'Alqueria d'Asnar i Bocairrent, on també tenen un rat penat que corre sobre un cable.

Un esment apart mereix Massalfassar, amb la Colla de Dimonis, una entitat que va diversificar les seves activitats i va esdevenir una entitat amb un bon nombre de socis i un pes específic. Entre les diferents iniciatives, a partir del primer drac, construït al 1993 i substituït al 1998, fa pocs anys van crear un repertori de bestiar excepcional lligat a les activitats de foc: dues serps l'aranya, l'arpella, el bou, el rat penat, i la tararuga.

El fenomen del bestiar fora de Catalunya és molt recent i potser podríem afirmar que encara s'està desenvolupant, en una tessitura festi-

va similar a la que es va produir al Principat a la dècada de 1980, encara que sense els balbujejos derivats de no saber on inspirar-se. Ben segur que existeix més documentació sobre bestiar festiu, però la recerca, que va de la mà de l'activitat, també s'està iniciant; el retard també és evident perquè a Catalunya varem comptar amb els treballs de Joan Amades, que en el seu llibre *Gegants, nans i altres entremesos* va assentar les bases que han permès avançar molt ràpidament en la investigació.

CAP ON ANEM

Sembla que a nivell de Països Catalans el bestiar, especialment el de foc, gaudeixi de bona salut i per la vitalitat que mostra sembla que tingui garantida la continuïtat. Encara que de vegades pot semblar que sortir al carrer carregat amb una baluerna fa mandra, el fet terapèutic i el poder efímer que experimenta el portador, juntament amb l'atractiu d'oci que significa el jugar amb foc, fa pensar que pot ser fàcil la renovació generacional. Aquesta continuïtat està avalada també pel públic, un públic participatiu que fa, del jugar amb foc, un reactiu de l'adrenalina; estem en un temps en el qual està de moda buscar emocions fortes, i el foc festiu pot ser-ne una.

Veurem, però, si la disposició europea que ha d'entrar en vigor al 2010 i que limita l'ús de la pirotècnia pot afectar el panorama del foc festiu. Pel que sembla, la Generalitat de Catalunya està al damunt del tema i hi ha d'altres comunitats autònomes i d'altres països afectats, per tant, hem de pensar que s'acabarà trobant una solució, perquè si no és així, amb la prohibició de l'ús de pirotècnia als menors de 16 anys, podem dir adéu a fer cantera per als diables i per al bestiar, i fins i tot posarem en perill la nit de Sant Joan. Suposem que es buscaran solucions, adaptades al nostre país, al mateix temps que s'intenta complir el màxim de la normativa europea. Sigui com sigui, quan cal normativitzar i, per tant, limitar, quan pesa una legislació i per poder ser s'esdevé excepció, quan la cosa es complica massa, sempre hi ha el perill que s'entri en una davallada. Esperem que no sigui així.